

RESULTAT

FRÅN SKOGFORSK NR. 19 2008

Mats Hannerz, Silvinformation AB
mats.hannerz@silvinformation.se

Cecilia Ulfhielm, Skogsstyrelsen
cecilia.ulfhielm@skogsstyrelsen.se

Hans Lind, Skogsstyrelsen
hans.lind@skogsstyrelsen.se

Johan Carlström, Riksantikvarieämbetet
johan.carlstrom@raa.se

Kunskap ska skydda skogens kulturarv

Med webbens hjälp har informationen om skogens kulturmiljöer blivit alltmer lättillgänglig. I dag är det lätt att hitta uppgifter om olika kulturlämningar med hjälp av Riksantikvarieämbetets och Skogsstyrelsens söktjänster. En ny modul i Kunskap Direkt ger också handfasta råd om hur skogens kulturarv kan bevaras.

Skogen är full av spår som visar hur man förr i tiden bodde, odlade, begravde sina döda och markerade sina gränser. En del av dessa spår är kända, andra dolda under mossa och ris.

Skogsägaren har ett ansvar för att inte förstöra kulturarvet, men uppföljningar visar att mer än hälften av fornlämningarna i dag skadas i samband med avverkning och markberedning.

Det går att minska skadorna med ökad kunskap. I dag är en stor del av informationen om fornlämningar och övriga kulturlämningar allmänt tillgänglig på internet, framförallt genom Riksantikvarieämbetets *Fornsök* och Skogsstyrelsens *Skogens Pärlor*.

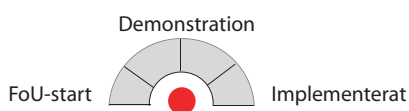
Men man måste också känna igen lämningarna i skogen och planera åtgärderna. Då är Skogforsks handledning *Skogens kulturarv* och den nya modulen

Kulturarv på internetportalen Kunskap Direkt till god hjälp. Här finns den mesta informationen samlad. Det finns också länkar till register och informationsmaterial hos andra myndigheter och organisationer. *Kulturarv* är ett samarbete mellan Skogforsk, Skogsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och LRF Skogsägarna. Adressen är www.kunskapdirekt.se/kulturarv.

Bilden ovan. Markägaren har röjt och avverkat runt en hjulgrav. När kulturlämningen är frihuggen på detta vis minskar risken för att den oavsiktligt ska skadas av träd eller vid kommande skogsbruksåtgärder. I hjulgraven har ett stående vattenhjul drivit en s.k. konstgång som pumpade vatten ur gruvorna. Ett sådant hjul kan för övrigt studeras på baksidan av vår 500-kronors sedel.

Foto: Ulf Forsudd, Skogsstyrelsen.

Från forskning till tillämpning

Ökad kunskap är nödvändig för att skogens kulturarv ska bevaras. Nu finns det mesta samlat på Kunskap Direkt.

Mats Hannerz

”Fast fornlämning” eller ”övrig kulturhistorisk lämning”?

Alla värdefulla kulturmiljöer i skogen har ett lagskydd, antingen i kulturminneslagen eller skogsvårdslagen.

Fasta fornlämningar skyddas av kulturminneslagen, som står under tillsyn av länsstyrelserna. Kulturminneslagen säger att fasta fornlämningar är ”lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna.”

Övriga kulturhistoriska lämningar skyddas av skogsvårdslagens §30. Skogsvårdslagen omfattar inte bara enskilda konstruktioner och anläggningar utan också sammanhängande miljöer och biologiska företeelser som åkerholmar och hamlade träd. §30 är en hänsynsparagraf som säger att hänsynen inte får innebära avsevärda svårigheter att bedriva skogsbruk. Lagskyddet är därför inte lika starkt som för fasta fornlämningar, men skador ska fortfarande undvikas! Skogsvårdslagen står under tillsyn av Skogsstyrelsen.

Det är inte alltid lätt skilja fasta fornlämningar och övriga kulturlämningar i praktiken. Gamla röjningsrösen från tidigt jordbruk eller kolbottnar är exempel som kan klassas olika beroende på vilket sammanhang de förekommer i och hur gamla de är. Länsstyrelserna tolkar de enskilda fallen.

Skilj på objekt och område

Man skiljer mellan fornlämningsobjektet, till exempel graven eller fångstgropen, och fornlämningsområdet, som innefattar en zon runt själva objektet. Länsstyrelsen brukar ange ett fornlämningsområde som sträcker sig 5–50 meter från fornlämningen.

I **område med fasta fornlämningar** krävs tillstånd från länsstyrelsen för markberedning och plantering. Avverkning kräver inte tillstånd, men måste utföras så att inga skador uppstår. Skadas fornlämningarna är det ett brott mot kulturminneslagen, vilket kan ge böter eller fängelse i högst sex månader.

Fångstgropar är exempel på fasta fornlämningar där också ett område kring lämningen ska skyddas från skador.

Foto: John-Eric Gustafsson, Riksantikvarieämbetet.

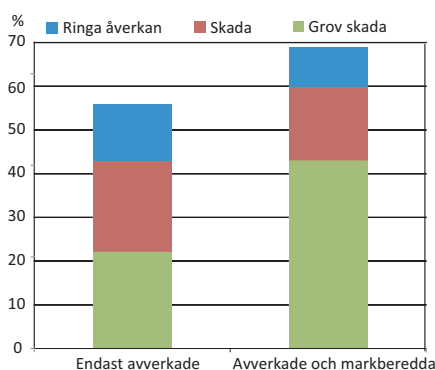

Ladda ned skaderapporter

I Kunskap Direkt finns nedladdningsbara rapporter från skadeundersökningar.

Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet har under den senaste tioårsperioden gjort flera uppföljningar av skador som uppstått på fornlämningar i samband med skogsbruk. Resultaten tyder på att det är vanligt med skador vid avverkning och markberedning på objekt med kända fornlämningar. Under 2006 gjorde de båda myndigheterna en gemensam undersökning på

174 avverkningsytor med fornlämningar i 18 län. Enbart avverkning ledde till skador på 40 procent av fornlämningsobjekten och på drygt 50 procent av fornlämningsområdena. Avverkning och markberedning ledde till skador på över 60 procent av objekten och över 80 procent av fornlämningsområdena. Om man även räknar in ”ringa åverkan” ökar skadeandelen ännu mer. Det kan till exempel vara att ris lämnats på fornlämningen.

Andel skadade objekt och objekt med ringa åverkan i Skogsstyrelsens och Riksantikvarieämbetets gemensamma undersökning 2006. ”Ringa åverkan” är överrisning eller ingrepp som inte påverkar en lämningens upplevelsevärde eller vetenskapliga innehåll. ”Skada” kan återställas, t.ex. stenar som rubbats i kanten av en grav, eller markberedningsspår som inte påverkar kulturlager och anläggningar i fornlämningsområdet. ”Grov skada” kan inte återställas, t.ex. markberedning i en fornlämning eller rotvältor som stått i en fornlämning.

Tre grundregler för hänsyn

Det behöver inte vara svårt att visa hänsyn till skogens kulturarv. I Kunskap Direkt finns många tips och råd om hur man kan ta praktisk hänsyn. De flesta värdefulla lämningar och miljöer kan bevaras för framtiden om man följer tre enkla grundregler:

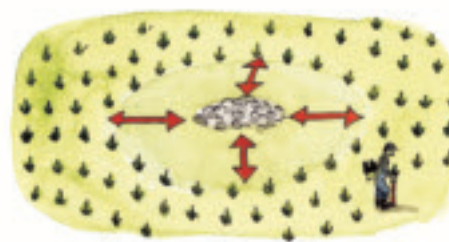
1 Kör inte sönder lämningarna och täck inte över dem med trädrester eller annat. Se till att alla lämningens områden är kända av föraren och ordentligt utmärkta. Kör aldrig på natten i känsliga områden.

2 Undvik markskador nära lämningarna. Kör på risbädd eller vid lämplig väderlek. Planera om möjligt in avverkningar så att virket kan köras ut ur skogen på frusen eller torr mark. Spara och friröj träd, buskar och andra växter som är karakteristiska för miljön.

3 Plantera inte så nära lämningarna att de i framtiden riskerar att förstöras av rotsprängning och stormfällning. Fortsätt att röja rent på och omkring lämningen, och ta bort träd som riskerar att falla vid storm.

Hur kan jag anpassa skogsbruket? Checklistor för att skydda kulturlämningar

I Skogsforsks handledning *Skogens kulturarv* och i *Kunskap Direkt* finns checklistor över vad man ska tänka på vid olika skogliga ingrepp och vid olika forn- och kulturlämningar. Här är ett exempel för röjning och gallring. Det finns liknande listor för markberedning/föryngring och slutavverkning. Dessutom finns detaljerade tips om åtgärder i speciella kulturmiljöer.

Röjning och gallring

Bebyggelselämning

- ❑ Ta bort träd, buskar och sly från alla hus- och källargrunder, särskilt på och intill kallmurade partier (stenfot, spismursrösen, källare, gavelväggar) eller andra känsliga konstruktioner (trappstenar m.m.).
- ❑ Ta bort ris och kvistar från grunderna.
- ❑ Undvik markskador och körspår genom att arbeta vid lämplig väderlek eller köra på risbädd (kom ihåg att ta bort riset efteråt).
- ❑ Spara och friröj kulturpräglade träd, buskar och andra växter ("det biologiska kulturarvet").

Förhistoriska gravar och boplatser

- ❑ Håll fornämningar fria från träd och buskar för att undvika skador av rotvältor och rotsprängning. Tänk dock på att hållristningar och skålgropar mår bra av viss skugga.
- ❑ Behåll träd i strandzoner, då minskar ris-

ken ännu inte upptäckta stenåldersboplatser ska köras sönder, samtidigt som man gör en insats för naturvärden.

Äldre jakt-, fångst- och renskötselmiljöer

- ❑ Undvik körskador i gamla renvallar. Dessa får inte skadas.

Vattendrivna anläggningar

- ❑ Ta bort träd och buskar från kallmurade partier, t.ex. hjulgravar, kvarnhusgrunder, fördämningsanordningar och stensatta kanter längs bäckar eller kvarnvägar. Träden kan på sikt skada kvarnlämningarnas känsliga konstruktioner.

Blästplatser och kolningsgropar

- ❑ Märk ut lämningarna, till exempel med kulturstubbar, för att undvika att köra för nära dem. Ta bort träd och buskar.

Gränsmärken

- ❑ Märk ut kända gränsmärken och ställ gärna kulturstubbar intill dem. Ta bort träd och buskar.

Vägar

- ❑ Använd inte gamla vägar vid uttransport av virke.
- ❑ Ta gärna bort sly och träd vid röjning, gallring och slutavverkning.
- ❑ Om vägen måste passeras av maskiner måste antalet övergångar begränsas och vid behov ska vägen skyddas genom risning. Se dock till att ta bort riset efteråt.

Att lämna kulturstubbar är ett bra sätt att markera kulturlämningar i skogen. De bör vara ca 1,3 meter höga. Foto: Ulf Lindenbaum, Skogsstyrelsen.

Vilka kulturlämningar finns och hur ser de ut? Bilder och beskrivningar

I *Kunskap Direkt* finns detaljerade bilder och beskrivningar på ett hundratal kulturlämningar i olika typer av områden och kulturmiljöer. Bilden till höger är ett exempel – Sydsvenska höglandet. I *Kunskap Direkt* beskrivs ytterligare åtta områden (se nedan).

Riksantikvarieämbetet har på sin hemsida över 70 000 sökbara fotografier som illustrerar olika kulturmiljöer.

Skogsstyrelsen har i sina kulturmiljöfoldrar beskrivningar av många olika kulturlämningar i olika områden.

De nio områdena i Kunskap Direkt

1. Norrlandskusten
2. Norra Sveriges inland
3. Mellansvenska inlandet
4. Östra Mellansverige
5. Bergslagen
6. Västra Sverige
7. Sydsvenska höglandet
8. Södra lövskogsområdet
9. Öland och Gotland.

Rösen

Rösen är bronsålderns monumentala gravform. De ligger spridda eller i mindre grupper på höglandets höjdstreckningar, både i skogsmark och nuvarande bygd.

Domarringar

Domarringar är gravar som härrör främst från äldre järnålder. De består oftast av ett ojämnt antal resta eller lagda stenar i en rund krets.

Exempel på kulturlämningar man kan hitta på Sydsvenska höglandet

Tjärdalar

Vid tjärtillverkning utnyttjades stubbar och torvved. Rännorna lades i sluttande lägen, där avrinningen från tjärdalen mot tunnorna gick lätt.

Var finns kulturlämningarna? Register och webbplatser

Kända lämningar registreras i informationssystemet för fornminnen (FMIS) hos Riksantikvarieämbetet samt i Skog & Historia-registret hos Skogsstyrelsen.

Registret i FMIS är tillgängligt på webben genom verktyget *Fornsök* på Riksantikvarieämbetets webbplats (www.raa.se). Där finns information om över 1,7 miljoner lämningar på närmare 600 000 platser. Uppgifterna kommer främst från den landsomfattande fornminnesinventeringen, som startade 1938.

I *Fornsök* är det möjligt att söka en viss lämningstyp eller alla lämningar i ett område. Resultatet presenteras som tabeller och i kartor av olika format (lantmäterikartor eller flygfoto i Google Earth) som går att zooma ner till detaljerad nivå. För varje objekt finns utförligare information och hänvisning till publikationer om objektet.

Fornsök finns i två nivåer; en publik som är tillgänglig för alla, och en nivå

för yrkesverksamma. Till yrkesversionen krävs inloggning. Den publika versionen ska inte användas för att planera markgrepp. Vill du veta mer säkert om det finns fornlämningar på en viss fastighet, ska du kontakta din länsstyrelse.

Skogens Pärlor är ett sökverktyg med karta på Skogsstyrelsens webbplats (www.skogsstyrelsen.se). Där finns innehållet i FMIS och även uppgifter från Skog & Historia-inventeringen, som startade i mitten av 1990-talet. *Skogens Pärlor* har en bättre funktion för att söka objekt på en enskild fastighet. I *Skogens Pärlor* finns också markeringar av registrerade biotopskydd, nyckelbiotoper, sumpskogar och andra naturvärden.

Från 1 januari 2009 kan privata skogsägare även utnyttja Skogsstyrelsens e-tjänst *Mina sidor*.

Exempel från *Fornsök*: kolningsanläggningar som också är fasta fornlämningar i Sandvikens kommun.

© Lantmäteriet Gävle 2009. Medgivande I 2009/0076.

English

Improved know-how as a means to preserve our cultural heritage

Swedish forests are rich in sites of historical interest. Funeral sites, old boundaries and agricultural fields are examples of what may be encountered in our forests. Some of these sites are known, others remain to be discovered, hidden as they are beneath mosses or other vegetation.

Forest owners have a responsibility to ensure that such sites found on their property are protected. There is however evidence that half of the sites known are damaged by forest operations, mainly in the form of logging and soil scarification.

Ability to recognise and detect cultural heritage sites and proper planning and management procedures to ensure their preservation is a prerequisite for success in the work to control damage on these sites. A new *Kulturarv* component (cultural heritage preservation) on the *Kunskap Direkt* website will be helpful in this work. (*Kunskap Direkt*, Knowledge Direct, is an internet-based guide for forestry practice).

Kulturarv gives advice and guidelines on how to preserve sites with evidence of historical human activities. The new component is the result of a co-operation between Skogforsk, the Cultural Heritage Board, the Swedish Forest Agency and The Swedish Federation of Forest Owners.

The site is found at:
www.kunskapdirekt.se/kulturarv.

Keywords: Cultural heritage; forestry.

Läs mer

Dolk Fröjd, C. & Norman, P. 2007. Uppföljningar av skador på fornlämningar i skogsmark. Skogsstyrelsen, Rapport nr 9, 2007.

Hill, Ö. & Ström, Å. 2008. Skogens kulturarv – hänsyn och skötsel.Handledning från Skogforsk, 2.a reviderade upplagan.

www.kunskapdirekt.se/kulturarv. En modul i Kunskap Direkt om Skogens kulturarv.

www.raa.se, Riksantikvarieämbetets hemsida med bland annat *Fornsök* och kulturmiljöbild.

www.skogsstyrelsen.se/skogensparlor, med sökfunktioner för kulturlämningar.

Från forskning till tillämpning

Arbetet med modulen *Kulturarv* i *Kunskap Direkt* har bidragit till att skapa en samsyn kring frågorna mellan olika myndigheter och organisationer, en samsyn som är nödvändig för att kunna omforma kunskapen om kulturlämningarna till praktiska riktlinjer för skogsbruket.

Informationssatsningen ska bidra till att fler kulturlämningar blir kända. Det ska förhoppningsvis minimera risken för missar i skogsbruket. För kör vi sönder en gammal

grav har vi också kört sönder ett omistligt historiskt arv – det får inte ske.

Fortfarande återstår dock mycket arbete för att riksdagens miljömål om levande skogar ska uppnås. Enligt det nu gällande miljömålet ska skador på kända värdefulla fornlämningar vara försumbara senast 2010. För att nå dit krävs ett fortsatt samarbete mellan forskning, skogsbruk och myndigheter.

Mats Hannerz

Slagsten från Kratte Masugn. Foto: Mats Hannerz